

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 415-439

Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması

Adaptation of the Spiritual Health and Life-Orientation Measure to Turkish Culture

Ali Baltacı

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Assistant Professor, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Philosophy and Religion Sciences.
Muş, Turkey
a.baltaci@alparslan.edu.tr
orcid.org/0000-0003-2550-8698

Mehmet Kamil Coşkun

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Assistant Professor, Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of
Theology Department of Philosophy And Religious Studies.
Ankara, Turkey
kamilcoskun@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5669-2777

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 29 May / Mayıs 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 415-439

Atıf / Cite as: Baltacı, Ali - Coşkun, Mehmet Kamil. "Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması [*Adaptation of the Spiritual Health and Life-Orientation Measure to Turkish Culture*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/3 (December 2018): 415-439. <https://doi.org/10.18505/cuid.535663>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/cuid>

Abstract: The aim of this study is to develop a valid and reliable measurement tool for determining students' spiritual health and life orientation. For this purpose, the Spiritual Health and Life-Orientation Measure (SHALOM) inventory developed by Fisher (2010) is adapted to Turkish. The adaptation study was carried out on 1591 high school students in three study groups studying in Ankara and Muş. The original English measure consisting of four dimensions and twenty items was translated into Turkish, factor analysis, validity and reliability tests were conducted on the sampling data. As a result of the study, the Turkish-adapted inventory consists of four dimensions (personal, social, environmental and transcendental) which resemble the original inventory. In addition, internal consistency coefficients of the inventory dimensions were in perfect harmony with the original inventory and served the purpose of the scale. In Conclusion The Turkish adaptation of the SHALOM Inventory can be used in different disciplines of psychology, educational sciences, and social sciences.

Summary: The concept of religion, which is an important dynamic and carrier of the social field, has gone into a double distinction since the second half of the 18th century; the concept of spirituality has begun to be refined from the concept of religion. The concepts of religion and spirituality are very difficult to define; While the concept of religion focuses ideology and rules of belief, spirituality centers on individual experiences and interrelationships that extend religion. For this reason, different spirituality and religion definitions are made from different perspectives and different spirituality scales were developed within this framework. However, the results of these studies differ significantly from each other; this means that spirituality was defined and conceptualized based on the scale that was used. Early period studies on spirituality mostly focus on religion, health, psychology and work life. In these studies, after defining the concept of spirituality; the relationship between the concept and health, religion, psychology and business life or necessity for human life is discussed. In the West, until the 1950s, the concepts of religion and spirituality were used interrelated. However, today these two concepts are almost completely separated from each other.

Literature consists of numerous inventory development studies to measure spirituality. The fact that the inventory works based on different conceptual foundations makes it difficult to draw a general, meaningful and consistent conclusion about spiritual health and life orientation. Furthermore, spirituality measurements reflecting the religion and values of a particular culture cannot be comprehensive or universal. At this point, Fisher criticizes the measurement tools developed for the purpose of measuring spirituality: in terms of "mixing religion and spirituality", "relying on the world of values", "not taking into account cultural differences", "and questioning only the mystical/spiritual experience". As a result, it can be said that no measurement developed in the conceptual structure of the West does not take into account the cultural flexibility and accept its spiritual values as universal or prevalent.

The SHALOM inventory developed by Fisher, which adapted to the Turkish culture in present study, is based on four basic (individual, social, environmental and transcendent) areas that constitute the world of interpersonal relationship. In this study, spirituality, as in Fisher's work, emphasizes the interaction with certain concepts of different intensities that are considered as independent from religion and above religions. In this context, the concept of spirituality communicates with one's personal space, social position, nature, and transcendental power. This adaptation study will provide useful information and comments on the students' spiritual health levels. This is the most important motive behind the idea of adapting the SHALOM inventory developed by Fisher to the Turkish culture. In addition, by adapting the SHALOM inventory, which is emphasized to have cultural flexibility and adapted to different languages, a new and different measurement tool will be available to understand the nature of the concept of spirituality.

This research was carried out to adapt the inventory of Spiritual Health and Life Orientation scale developed for students to Turkish culture. This inventory adaptation study was performed with the data collected from three working groups in Ankara and Muş provinces and 1591 high school students. The first study group was carried out with 414, the second study

group with 788, and the third group with 389 high school students. While the data collected from 414 students were used for Exploratory Factor Analysis (EFA) analysis, data collected from 788 students were used for Confirmatory Factor Analysis (CFA). In addition, 389 students were used to determine the criterion validity of the inventory. The original language of the SHALOM inventory, which is intended to be adapted into Turkish, is English, and translation studies are conducted separately by three linguistic experts who know the grammar and semantic characteristics of both languages. After the translation studies, the scale was applied to the sampling group and EFA was performed on the sample data. The EFA results showed that a factor roof resembling the original inventory was formed. Determining factors are given appropriate names (personal, environmental, social and transcendental) by taking into consideration the theoretical names and the dimension names in the original form of the SHALOM. The structure was confirmed by CFA, and as a result of the CFA, χ^2/sd (1.72) ratio and IFI (0.96) fit indicator was found to be the appropriate fit for the model tested.

As a result, it is understood that the Spiritual Health and Life Orientation Inventory consists of four dimensions as in the original inventory, the internal consistency coefficients of the inventory dimensions are in harmony with the original inventory and serve the purpose of the scale. In conclusion the Turkish adaptation of the SHALOM Inventory can be used in different disciplines of psychology, educational sciences, and social sciences.

Spirituality should not only be defined within the framework of Western theories, but the nature and likelihood of the spirituality predicted by Islam should be discussed. Moreover, the types and dimensions of Islamic spirituality should be determined by taking into account the cultural subjectivity of an Islamic character. In the study of spirituality, the human model which modernity presents universally should not be accepted as the only truth. It should be tried to develop human models that come from Islamic culture and history and which are specific to us and define us. This should be taken into account not only in mental health / religious studies, but also in psychology of religion in general. In addition, culture-specificity should be given importance, and the experience gained from the cultural accumulation developed by the Turkish civilization with the Islamic doctrine should lead to the studies of spirituality. In this respect, this study aims to adapt the value and spiritual orientation of a different culture to Turkish culture, but it is problematic to construct the concept with Western values. Although Western values are similar to Islamic values and principles, it is envisaged that it may be difficult to measure the concept of spirituality in practice.

Keywords: Psychology of Religion, Spirituality, Spiritual Health, Direction to life, Inventory.

Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması

Öz: Bu çalışmanın amacı öğrencilerin manevi sağlık ve hayata yönelimi belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı ortaya koymaktır. Bu amaçla Fisher'in (2010) geliştirdiği Spiritual Health and Life-Orientation Measure (SHALOM) envanteri Türkçe'ye uyarlanmıştır. Uyarlama çalışması Ankara ve Muş illerinde öğrenim gören üç çalışma grubu kapsamındaki 1591 lise öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Özgün formu dört boyut ve yirmi maddeden oluşan ve dili İngilizce olan envanter, Türkçeye çevrilmiş ve örneklem verileri üzerinde faktör analizleri ve geçerlik ile güvenilirlik çalışması uygulanmıştır. Çalışma sonucunda Türkçeye uyarlanan envanter, özgün formu ile benzerlik gösteren dört boyuttan (kişisel, toplumsal, çevresel ve aşkın) oluşmaktadır. Ayrıca envanter boyutlarının iç tutarlık katsayılarının özgün envanter ile mükemmel uyumda olduğu ve ölçeğin amacına hizmet ettiği anlaşılmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, öğrencilerinin ruh sağlığı ve hayata yönelimlerinin ölçülmesinde Türkçeye uyarlanan Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin, psikoloji, eğitim bilimleri ve sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

Özet: Toplumsal alanın önemli bir dinamiği ve taşıyıcısı olan din kavramı, 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikili bir ayrıma gitmiş; din kavramı içerisinden, maneviyat kavramı rafine edilmeye başlanmıştır. Din ve maneviyat kavramlarını tanımlamak çok zordur; din, ideoloji

415 | A. Baltacı- M.K. Coşkun. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne...

ve inanç kurallarına odaklanırken; maneviyat, din ötesine uzanan bireysel deneyim ve karşılıklı ilişkileri merkeze almaktadır. Bu nedenle, farklı maneviyat ve din tanımları farklı bakış açılarından yapılmış ve bu çerçevede geliştirilen ölçeklerle maneviyatı ölçmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte, farklı maneviyat ölçekleri ile yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar birbirinden önemli ölçüde farklı olmuştur; bu ise maneviyatın kullanılan ölçeğe bağlı olarak tanımlandığı ve kavramsallaştırıldığı anlamına gelir. Maneviyat üzerine yapılan erken dönem çalışmalarda çoğunlukla din, sağlık, psikoloji ve çalışma hayatı üzerine odaklanılmaktadır. Bu çalışmalarda, maneviyat kavramı tanımlandıktan sonra; kavramın sağlık, din, psikoloji ve iş hayatı ile ilişkisi veya insan hayatı için gerekliliği tartışılmaktadır. Batı'da, 1950'lere kadar, din ve maneviyat kavramları birbirleri ile ilişkili biçimde kullanılmıştır. Ancak bugün bu iki kavram neredeyse tamamen birbirinden ayrılmıştır.

Literatürde, maneviyatı ölçmek için çok sayıda envanter geliştirme çalışması bulunmaktadır. Envanterin farklı kavramsal temellere dayanarak çalışması gerçeği, ruh sağlığı ve yaşam yönelimi hakkında genel, anlamlı ve tutarlı bir sonuç çıkarmayı zorlaştırır. Ayrıca, maneviyat ölçümlerinin yabancı bir kültürün dinini ve değerlerini yansıttığı gerçeğinden hareketle kapsamlı veya evrensel ölçüm söz konusu olamaz. Bu noktada, Fisher, maneviyatı ölçmek amacıyla geliştirilen ölçme araçlarını "din ile maneviyatı karıştırdıkları", "değerler dünyasına bağlı olmak", "kültürel farklılıkları hesaba katmamak", "ve sadece mistik / manevi tecrübe " noktasında eleştirir. Sonuç olarak, Batı'nın kavramsal yapısında geliştirilen hiçbir ölçümün kültürel esnekliği hesaba katmadığı ve manevi değerlerini evrensel ya da yaygın olarak kabul etmediği söylenebilir.

Bu çalışma ile Türk kültürüne adapte edilmesi planlanan, Fisher tarafından geliştirilen SHALOM envanteri, kişilerarası ilişki dünyasını oluşturan dört temel (bireysel, sosyal, çevresel ve aşkın) alana dayanan modele dayanmaktadır. Bu çalışmada, Fisher'ın çalışmalarında olduğu gibi, maneviyat kavramı, dinden bağımsız ve dinlerin üzerinde olduğu düşünülen farklı yoğunluktaki kavramlarla etkileşimini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, maneviyat kavramı, kişinin kişisel alanı, sosyal konumu, doğası ve aşkın gücü ile iletişim içindedir. Bu uyarlama çalışması, öğrencilerin ruhsal sağlık düzeyleri hakkında faydalı bilgiler ve yorumlar sağlayacaktır. Ayrıca kültürel esnekliğe sahip olduğu vurgulanan ve farklı dillere de uyarlanan SHALOM envanterinin Türk kültürüne uyarlanması ile din psikolojisi literatürüne yeni ve farklı bir ölçme aracı sunularak maneviyat kavramının doğasının anlaşılması çalışmaları kolaylaşacaktır.

Bu araştırma, öğrenciler için geliştirilen ruhsal sağlık ve yaşam yönelimi ölçeğinin envanterini Türk kültürüne uyarlamak için yapılmıştır. Bu envanter uyarlama çalışması Ankara ve Muş illerindeki üç çalışma grubundan ve 1591 lise öğrencisinden toplanan verilerle yapılmıştır. İlk çalışma grubu 414, ikinci çalışma grubu 788, üçüncü grup ise 389 lise öğrencisinden oluşmuştur. 414 öğrenciden toplanan veriler Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) analizi için, 788 öğrenciden toplanan veriler Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) için kullanılmıştır. Ayrıca, envanterin ölçüt geçerliliğini belirlemek için 389 öğrenci kullanılmıştır. Türkçe'ye uyarlanması amaçlanan SHALOM envanterinin asıl dili İngilizce'dir ve çeviri çalışmaları, her iki dilin de dilbilgisi ve anlamsal özelliklerini bilen üç dil uzmanı tarafından ayrı ayrı yürütülmüştür. Çeviri çalışmalarından sonra ölçek örnekleme grubuna uygulanmış ve örneklem veriler üzerinde AFA uygulanmıştır. AFA sonuçları değerlendirildiğinde, orijinal envantere benzeyen bir faktör çatısının oluştuğu tespit edilmiştir. Belirleyici faktörlere, SHALOM'un orijinal formundaki teorik ve boyut isimleri dikkate alınarak uygun isimler (kişisel, çevresel, sosyal ve aşkın) verilmiştir. Yapı geçerliliği Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) ile teyit edilmiş ve DFA'nın bir sonucu olarak, X^2/sd (1.72) oranı ve IFI (0.96) uyum göstergesinin test edilen modele uygun olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin, orijinal envanterde olduğu gibi dört boyuttan oluştuğu, envanter boyutlarının iç tutarlılık katsayılarının asıl envanterle mükemmel uyum içinde olduğu ve ölçeğin amacına hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, Türkçe'ye uyarlanmış olan Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin, din psikolojisi, eğitim bilimleri ve sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde kullanılabilirliği anlaşılmaktadır.

Maneviyat, sadece Batılı kuramlar çerçevesinde tanımlanmamalı, İslamın öngördüğü maneviyatın niteliği ve olabirliği tartışılmalıdır. Dahası İslam maneviyatının tipleri ve boyutları, İslami bir karakterde kültürel öznellik dikkate alınarak belirlenmelidir. Maneviyatı ölçme çalışmalarında, modernitenin evrensel olarak sunduğu insan modeli tek hakikat olarak kabul edilmemelidir. İslam kültür ve tarihi içerisinde süzülerek gelen, bize özgü ve bizi tanımlayan insan modelleri geliştirilmeye çalışılmalıdır. Bu husus, sadece ruh sağlığı/din çalışmalarında değil, genel anlamda din psikolojisi çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Bunun yanında kültüre özgülük önemsenmeli, Türk medeniyetinin İslam doktrini ile geliştirdiği kültürel birimden edinilen tecrübeyle maneviyat çalışmalarına yön verilmelidir. Bu açıdan, bu çalışma farklı bir kültüre ait değer ve manevi yönelimi, Türk kültürüne uyarlama amacını gütsede kavramın Batı değerleri ile kurgulanması sorunludur. Ayrıca Batı değerlerinin, İslam değer ve ilkeleri ile benzeşmesine rağmen, uygulamada maneviyat kavramını tam olarak ölçmekte zorlanabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Maneviyat, Manevi Sağlık, Hayata Yönelim, Envanter.

GİRİŞ

Toplumsal alanın önemli bir dinamiği ve taşıyıcısı olan din kavramı, 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikili bir ayrıma gitmiş; din içerisinde maneviyat kavramı rafine edilmeye başlanmıştır. Din ve maneviyat tanımlanması çok zor olan toplumsal olgulardır. Bu sebeple farklı bakış açılarından hareketle farklı maneviyat tanımları yapılmakta, bu çerçevede geliştirilen ölçeklerle de maneviyatın ölçülmesi istenmektedir. Ancak farklı maneviyat ölçekleriyle gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen sonuçlar da birbirlerinden ciddi biçimde farklılaşmakta; kullanılan ölçeğe bağlı olarak maneviyatın tanımlandığı ve kavramlaştırıldığı anlamına gelmektedir. Burada önemli olan ölçeğin olguya uygun bir tarzda yapılmış olmasıdır. Ancak ülkemizde gerçekleştirilen pek çok araştırmada büyük oranda ölçekten olguya doğru bir gidiş eğiliminin olduğu söylenebilir.¹ Din, aile, okul ve toplumun yetişen nesillere kazandırmak istediği en önemli değer maneviyat olduğu söylenebilir. Maneviyat üzerinde yapılan ilk çalışmaların din ile irtibatlı olarak yürütülmesi, daha sonra sağlık, psikoloji, eğitim ve iş hayatı gibi alanları da içine alan çalışmaların yapılması, maneviyatın çok yönlü bir olgu olduğunu ve insan hayatının farklı boyutlarını kuşattığını göstermektedir. 2000'li yıllardan itibaren maneviyatı eğitimle ilişkilendirerek yapılan nicel alan araştırmalarında hatırı sayılır bir artış gözlenmektedir. Bu duruma en önemli katkılardan birisini de Fisher'ın geliştirdiği envanterin (Spiritual Health and Life-Orientation Measure - SHALOM) yaptığı düşünülmektedir. Literatürde, Fisher belirttiği ruh sağlığı ve hayata yönelimi temel olarak öğrencilerdeki ruh sağlığı ve hayata yönelim derecesini belirlemeyi konu edinen Türkçe bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Literatürdeki söz konusu eksikliğin Fisher tarafından geliştirilen, Ruh Sağlığı ve Hayata Yönelim Envanterinin (Spiritual Health And Measurement of Orientation to Life) Türkçe'ye uyarlanarak giderilebileceğine yönelik ilgi, araştırmacılar bu envanteri Türk kültürüne uyarlama girişimlerinin temel gerekçesidir.

Literatürdeki çeşitli çalışmalar, öğrencilerin manevi sağlıklarının gerek akademik başarıları gerekse hayata yönelimleri için önem arz ettiğini bildirmektedir.² Ayrıca, öğrencilerin

¹ Asım Yapıcı, "Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu, Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 4/1 (2004): 112.

² Michael Horsburgh, "Towards an inclusive spirituality: Wholeness, interdependence and waiting", *Disability and Rehabilitation* 19/10 (1997): 398-406; Peter Hills - Michael Argyle, "Positive moods derived from leisure and their relationship to happiness and personality", *Personality and individual differences* 25/3 (1998): 523-535; Ian Mitroff - Elizabeth Denton, *A spiritual audit of corporate America: A hard look at spirituality, religion, and values in the workplace* (Jossey-Bass Publishers San Francisco, 1999); John Fisher, "The four domains model: Connecting spirituality, health and well-being", *Religions* 2/1 (2011): 17-28; Peter Draper - Wilfred McSherry, *A critical view of spirituality*

manevi sağlığı, gelecekte dengeli bir manevi yaşam sürdürülmesi için de önemlidir.³ Uyarlanan ölçme aracı öğrencilerin manevi sağlığı ve hayata yönelimlerinin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Böylece manevi sağlık ve hayata yönelimin bilişsel ve duyuşsal değişkenlerle olan ilişkileri, ileride yapılacak çeşitli araştırmalarla da incelenebilecektir. Söz konusu çalışmalar doğrultusunda gerek bu alanda çalışma yürütecek araştırmacılar gerekse sosyal politika belirleyicilerine önemli bir veri sunulabilecektir. Bu araştırmada uyarlanan Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin literatürdeki önemli bir boşluğu doldurarak bilim dünyasına yardımcı olması beklenmektedir.

1. MANEVİYAT, MANEVİ SAĞLIK VE HAYATA YÖNELİM

1970'lerden itibaren Batı'da, 2000'li yıllardan sonra ise Türkiye'de hız kazanan maneviyat araştırmaları, tanımlama ve kavramlaştırma sorunları, değişen insan anlayışına bağlı sorunlar, bilimsel araştırma yöntemlerine bağlı sorunlar ve kültürler arası dönüşümün zorluğu gibi çeşitli sorun alanları dolayısıyla bulanık bir alana vurgu yapar.⁴ Din psikolojisi alanında son dönemlerde yaygın bir tartışma alanı bulan maneviyat (spirituality), gerek tanımlama gerekse ölçümleme noktasında inceleme konusu olmuştur. Maneviyatı tanımlama ve kuramsal sınırlarını belirleme çabaları ile özellikle 'dindarlık', 'dini yaşantı' ve 'dini eğilim' gibi kavramlardan farklılığının ayrıştırılması tartışmaları günümüzde de devam etmektedir. Mevcut literatür incelendiğinde, maneviyat kavramına değişik açıklamaların getirildiği görülmektedir. Literatürde; dinin maneviyatı kapsadığını iddia eden görüşler olduğu kadar⁵; din kavramının ve maneviyat ile eşanlamlı olarak kullanılanlar da bulunmaktadır.⁶ Bunun yanında her iki kavramın örtüşen ve ayrışan unsurlar taşıdığını⁷, maneviyatın dini içerdiğini⁸ veya maneviyatın dinden bağımsız olarak (ateist veya hümanist maneviyat şeklinde) var olabileceğini savunanlar da vardır.⁹ Maneviyat kavramına yüklenen anlam çeşitliliğinin, insanların sahip olduğu farklı anlam çerçevesinin bir sonucu olduğu söylenebilir.¹⁰ Ancak genel ve özet bir ifade olarak din, ideoloji ve inanç kurallarına odaklanırken¹¹; maneviyat, din ötesine uzanan bireysel deneyim ve karşılıklı ilişkileri merkeze almaktadır.¹² Bireyin inançları, değerleri ve

and spiritual assessment, (Journal of Advanced Nursing, 2002):15-24; John Swinton - Aru Narayanasamy, "Response to: 'A critical view of spirituality and spiritual assessment' by Peter Draper and Wilfred McSherry (2002) Journal of Advanced Nursing 39, 1-2", *Journal of Advanced Nursing* 40/2 (2002): 158-160.

³ Daryl Gilley, "Whose Spirituality? Cautionary Notes about the Role of Spirituality in Higher Education.", *New Directions for Teaching and Learning* 104 (2005): 93-99; Jennifer Capeheart-Meningall, "Role of Spirituality and Spiritual Development in Student Life Outside the Classroom.", *New Directions for Teaching and Learning* 104 (2005): 31-36.

⁴ Asım Yapıcı - Ali Koçak, "Türkiye'de Ruh Sağlığı, Maneviyat ve Dindarlık: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Din, Değerler ve Sağlık*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Değerler eğitimi merkezi yayınları, 2017), 65.

⁵ Peter Hill - Kenneth Pargament, "Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research.", *American Psychologist* 58/1 (2008): 64-74.

⁶ Harold Koenig, "Spirituality and mental health", *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 7/2 (2010): 116-122.

⁷ Brian Zinnbauer, "The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects", *Journal of personality* 67/6 (1999): 889-919.

⁸ Peter Nolan - Paul Crawford, "Towards a rhetoric of spirituality in mental health care", *Journal of Advanced Nursing* 26/2 (1997): 289-294.

⁹ Timothy Jon Johnson - Jean Kristeller - Vicki Lamb Sheets, "Religiousness and spirituality in college students: Separate dimensions with unique and common correlates", *Journal of College and Character* 2 (2004): 1-36.

¹⁰ John Fisher, *Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum* (UoM Custom Book Centre, 2010), 53.

¹¹ Horsburgh, "Towards an inclusive spirituality: Wholeness, interdependence and waiting", 19.

¹² David Lukoff, "Toward a more culturally sensitive DSM-IV: Psychoreligious and psychospiritual problems.", *Journal of nervous and mental disease* 11/1 (1992): 42-43.

davranışlarını ifade eden maneviyat, bireyin öznel deneyimleridir ve bu yönü ile kurumsal bir nitelik taşıyan dindarlıktan ayrılır.¹³ Bu yönü ile dinden ayrılan maneviyat, hem din olgusunu hem de bireyin öznel tecrübelerini konu edinir.¹⁴ Ancak maneviyat, hem bir dine bağlı olarak hem de din kavramı dışında, yani aidiyetsiz inanma olarak tezahür edebilir. Yapıcı ve Koçak'a göre maneviyat, din ile bağlantılı olsa da gerçekte bireyin aşkın deneyimleri ve kurumsallaşmış dindarlığının etkileşimi iken; Horozcu, maneviyatın kapsamının din veya dindarlığın ötesine geçtiğini, manevi olduğu halde dini olmayan duyguların var olduğunu söylemek mümkün olduğunu dile getirmektedir.¹⁵ Özetle maneviyatta dindarlığın aksine önceden belirlenmiş davranış ve pratikler bulunmayabilir. Dinde objektif, gözlemlenebilir ritüeller ve emredilmiş davranışlar söz konusuysen maneviyatın bunları bünyesinde barındırması zorunlu değildir.

Maneviyat üzerinde yapılan erken dönem çalışmaların çoğunlukla din, sağlık, psikoloji ve çalışma yaşamına yönelik olduğu gözlenmektedir.¹⁶ Söz konusu çalışmalarda maneviyatın tanımı yapıldıktan sonra; insan hayatı için gerekliliği bağlamında sağlık, din, psikoloji ve çalışma yaşamı arasındaki ilişkiler tartışılmıştır. Literatürde maneviyat, "kutsal olanın özne tarafından deneyimlenmesi"¹⁷, "kişinin yaşadığı ve kaynağını bilmediği bir inanç gücü"¹⁸, "kişinin var olma nedenini anlama çabası"¹⁹, "kutsal olan olguları arama çabası"²⁰, "metafizik olay ve olgulara bağlanma isteği"²¹ olarak ele alınmaktadır. Literatürde yer alan tanımlarda maneviyatın 'anlam arayışı', 'kendini aşma', 'kutsal olanı arama', 'kutsalla bütünleşme gibi unsurlarına vurgu yapılmaktadır.²² Literatürden hareketle bu çalışmada maneviyat; kişinin içsel dindarlığını ve huzurunu sağlayan, çevresine karşı derin bir sorumluluk duygusu da kazandıran bir güç olarak ele alınmıştır. Batılı literatürde yaklaşık 1950 lere kadar din ve maneviyat birbirini dışlamaz şekilde kullanılırken günümüzde söz konusu iki kavram neredeyse bütünüyle

-
- ¹³ Yapıcı - Koçak, "Türkiye'de Ruh Sağlığı, Maneviyat ve Dindarlık", 70.
- ¹⁴ Robert A. Emmons, *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. (Guilford Press, 1999), 53.
- ¹⁵ Ümit Horozcu, "Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010): 211.
- ¹⁶ Nancy Goodloe - Patricia Arreola, "Spiritual health: Out of the closet", *Journal of Health Education* 23/4 (1992): 221-226; Andrew Marfleet, "Whose spirituality?", *Spectrum* 24/1 (1992): 21-27; Jean Michel Hull, ... "In the body or out of the body...?", *Spirituality or materiality. Exmouth: RIMSCUE*, 1993; L. G. Seidl, "The value of spiritual health.", *Health progress (Saint Louis, Mo.)* 74/7 (1993): 48-50; David P. Diaz, "Foundations for spirituality: Establishing the viability of spirituality within the health disciplines", *Journal of Health Education* 24/6 (1993): 324-326; Nolan - Crawford, "Towards a rhetoric of spirituality in mental health care", 15; Horsburgh, "Towards an inclusive spirituality: Wholeness, interdependence and waiting", 42-47; Hills - Argyle, "Positive moods derived from leisure and their relationship to happiness and personality", 21-23; Mitroff - Denton, *A spiritual audit of corporate America: A hard look at spirituality, religion, and values in the workplace*; Draper - McSherry, *A critical view of spirituality and spiritual assessment*, 53-56; Swinton - Narayanasamy, "Response to: 'A critical view of spirituality and spiritual assessment' by P. Draper and W. McSherry (2002) Journal of Advanced Nursing 39, 1-2"; Lyren Chiu, "An integrative review of the concept of spirituality in the health sciences", *Western journal of nursing research* 26/4 (2004): 405-428; Pär Salander, "Who needs the concept of 'spirituality'?", *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer* 15/7 (2006): 647-649.
- ¹⁷ Frances Vaughan, "What is Spiritual Intelligence? What is Spiritual Intelligence?", *Journal of Humanistic Psychology* 42/2 (01 Nisan 2002): 16-33.
- ¹⁸ Koenig, "Spirituality and mental health", 63.
- ¹⁹ Derek Doyle, "Have we looked beyond the physical and psychosocial?", *Journal of pain and symptom management* 7/5 (1992): 302-311.
- ²⁰ Kenneth Pargament, "The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness", *Psychological inquiry* 13/3 (2002): 168-181.
- ²¹ Jacob Belzen, "Spirituality, culture and mental health: Prospects and risks for contemporary psychology of religion", *Journal of Religion and Health* 43/4 (2004): 291-316.
- ²² Ali Ayten - Veysel Uysal, "Ruhsallık Umutsuzluğu Azaltır Mı", *Ruhsallık-Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma* 16 (2009): 318-330.

ayrıştırılmıştır. Bir yandan Katolik (din ya da kurumsal din) ve Protestan (maneviyat ya da bireysel din) dindarlıklara gönderme yaparken bir yandan da dogmatik dine karşı mistik din, dine karşı maneviyat gibi ikili bir ayrım söz konusudur.²³ Batı dünyasında yaşanan gelişmelerin yansımaları kısmen Müslüman dünyada da görülmüştür. Ancak burada, daha ziyade ya genel anlamda din olgusunun, bu bağlamda İslam'ın eleştirisi ya da özelde Müslümanların dini/İslam'ı anlama ve yaşama biçimlerinin tenkidi ön plana çıkmış/çıkarılmıştır. Ancak İslam dünyasında eleştirel (Pozitivist-Marksist veya Feminist) bakış açısıyla dinin/İslam'ın eleştirisi pek rağbet bulmamış, İslam'ın yorumlanma ve yaşanma şekline yönelik tartışmalar ise hemen hemen her dönemde az ya da çok hissedilmiştir. Dahası geleneksellik, modernlik ve bu ikisi arasında sıkışmış melez tiplerin filizlenmiş, neticede nicelik ve nitelik açısından birbirinden oldukça farklı dindarlık biçimleri gelişmiştir.²⁴

Literatürde maneviyatı ölçmeye yönelik çok sayıda envanter geliştirme çalışmalarına da rastlanmaktadır.²⁵ Envanter çalışmalarının farklı kavramsal temellere dayanması, manevi sağlık ve hayata yönelim hakkında genel, anlamlı ve tutarlı bir sonuç çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Dahası yabancı bir kültürün din ve değerlerini yansıtan maneviyat ölçümlerinin evrensel olamayacağı gerçeği söz konusudur. Bu noktada Fisher, maneviyatı ölçme amacıyla geliştirilen ölçme araçlarını; din ile maneviyatın karıştırılması, araştırmacının değerler dünyasına dayanması, kültürel farklılaşmaları dikkate alınmaması ve sadece yaşanan mistik/manevi tecrübenin sorgulanması açısından eleştirmektedir.²⁶ Nitekim 1998 yılına kadar okul çağındaki çocuklara yönelik maneviyatla ilgili bazı nitel çalışmalara²⁷ rastlanırken; aynı alanda, benzer kitleye yönelik nicel çalışmalara rastlanılmamıştır. Fisher'in envanter geliştirme çalışmasının

²³ Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 12/2 (2012): 1-40.

²⁴ Asım Yapıcı, "Geleneksellik ile Modernlik Arasına Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık", *Dem Dergi* 1/2 (2007): 24-29.

²⁵ Dianne Vella-Brodrick - Felicity Allen, "Development and psychometric validation of the mental, physical, and spiritual well-being scale", *Psychological Reports* 77/2 (1995): 659-674; Douglas Andrew MacDonald, *The development of a comprehensive factor analytically derived measure of spirituality and its relationship to psychological functioning*. (Ontario: University of Windsor, 1998); Randy Niederman, *The conceptualization of a model of spirituality* (University of Georgia, 1999); Rebecca Powell Stanard, "Assessment of spirituality in counseling", *Journal of Counseling & Development* 78/2 (2000): 204-210; Will Slater, "Measuring religion and spirituality: Where are we and where are we going?", *Journal of psychology and theology* 29/1 (2001): 4-21; Harold Koenig - David Larson, "Religion and mental health: Evidence for an association", *International review of psychiatry* 13/2 (2001): 67-78; David Moberg, "Assessing and measuring spirituality: Confronting dilemmas of universal and particular evaluative criteria", *Journal of Adult Development* 9/1 (2002): 47-60; Douglas MacDonald - Harris Friedman, "Assessment of humanistic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science", *Journal of Humanistic Psychology* 42/4 (2002): 102-125; Hill - Pargament, "Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research."; Rapson Gomez - John Fisher, "Domains of spiritual well-being and development and validation of the Spiritual Well-Being Questionnaire", *Personality and individual differences* 35/8 (2003): 1975-1991; Nichole Egbert, "A review and application of social scientific measures of religiosity and spirituality: Assessing a missing component in health communication research", *Health Communication* 16/1 (2004): 7-27; James King - Martha Crowther, "The measurement of religiosity and spirituality: Examples and issues from psychology", *Journal of Organizational Change Management* 17/1 (2004): 83-101; Richard Gorsuch - Donald Walker, "Measurement and research design in studying spiritual development", *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*, 2006, 92-103; Joel Wong, "A systematic review of recent research on adolescent religiosity/spirituality and mental health", *Issues in mental health nursing* 27/2 (2006): 161-183; Kenneth Land, "Measuring trends in child well-being: An evidence-based approach", *Social Indicators Research* 80/1 (2007): 105-132.

²⁶ John Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", *Religions* 1/1 (2010): 105-121.

²⁷ Robert Coles, *The spiritual life of children* (HMH, 1991): 153.

dan (SHALOM) önceki yıllardan itibaren hem maneviyat ve eğitim konusunu inceleyen çalışmalarda²⁸ hem de Fisher'ın geliştirdiği envanter kullanarak, öğrenci ve öğretmenler üzerinde yapılan nicel çalışmalarda²⁹ artış olduğu gözlenmektedir. Maneviyatı ve manevi sağlığı ölçümlemedeki temel sorunların sosyo-kültürel ve dini faktörlerden kaynaklanabileceği gibi bireysel faktörlerden de kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ayrıca aynı ya da benzer kültürel yapıda gerçekleştirilen çalışmalarda maneviyat ölçümü ile ilgili tutarsız sonuçlara ulaşılabilir. Bu ise araştırmanın hemen her aşamasında araştırmacının kişisel tercihlerinin devreye girdiği anlamına gelmektedir. Çünkü din, dindarlık ve ruh sağlığı kavramları nasıl tanımlanıyorsa ona göre sonuçlar elde edilmektedir. Örneklem seçiminden, kullanılan ölçeklere kadar pek çok hususta, maneviyat ölçümünü zorlaştırmaktadır.³⁰ Sonuç olarak denebilir ki Batı'nın kavramsal kurgusunda geliştirilen hiçbir ölçüm, kültürel esnekliği göz önüne almamakta ve kendi manevi değerlerini evrensel kabul etmektedir.

Batı'nın paradigmatik maneviyat tanımlarından farklı olarak Fisher (1998), Avustralya'da Kamu, Katolik, bağımsız ve diğer Hristiyan okullarında görev yapan yaklaşık 100 eğitimci ile yaptığı görüşmeler sonucunda, manevi sağlık ve iyi oluş kavramlarının sınırlarını belirleyebilmek için farklı bir tanım geliştirmiştir. Bu çalışmada manevi sağlık; sağlığın tüm boyutlarına (fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve mesleki) nüfuz eden ve insan sağlığını bir bütün olarak ele alan, temelini inancın oluşturduğu sağlık durumu olarak ele alınmaktadır. Fisher'e göre manevi sağlık, aşağıda sıralanan alanlarda uyum ve ahenk içerisinde yürüyen ilişkiler yumağının ortaya çıkardığı dinamik bir sağlık durumudur.³¹ Dolayısıyla manevi iyi oluş farklı unsurların etkisiyle (kişisel alan, toplumsal alan, çevresel alan ve aşkın alan) sürekli gelişen dinamik bir yapıdır. Söz konusu unsurlar aynı zamanda Fisher tarafından geliştirilen ve bu çalışma kapsamında Türk kültürüne uyarlanan envanterin (Spiritual Health and Life-Orientation Measure - SHALOM) de boyutlarını oluşturmaktadır. Burada uyarlanan ölçeğin tam anlamıyla Türk kültürüne ve manevi değerlerine uyumunun sağlanması söz konusu olamaz; çünkü Batı'da geliştirilen hiçbir ölçme aracı, Hristiyan doktrininden arınık olmamaktadır. Bu açıdan bu çalışma, Fisher'ın geliştirdiği envanterin kusursuz olduğunu savunmak yerine, maneviyat çalışmalarında farklı yönelimler olduğunu okuyucuya tanıtmak ve farklı ölçme araçları ile farklı sonuçlar elde edilebileceğini belirleme çabasıdır.

Bu çalışmada maneviyat, Fisher'ın çalışmasında olduğu gibi, dinden bağımsız ve dinler üstü bir kavram olarak ele alındığından, belirli kavramların farklı yoğunluktaki etkileşimine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda maneviyat kavramının kişinin özel/kişisel alanı, toplumsal

²⁸ Jhon Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)", *Melbourne, Australia: University of Melbourne*, 1998; Troy Adams, "The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions", *American Journal of health promotion* 11/3 (1997): 208-218; Robert Nash, "Constructing a spirituality of teaching: A personal perspective", *Religion and Education* 28/1 (2001): 1-20; Geoff Rogers - Doug Hill, "Initial primary teacher education students and spirituality", *International Journal of Children's Spirituality* 7/3 (2002): 273-289; Capeheart-Meningall, "Role of Spirituality and Spiritual Development in Student Life Outside the Classroom."; George Kuh - Robert Gonyea, "Spirituality, Liberal Learning, and College Student Engagement.", *Liberal Education* 92/1 (2006): 40-47; John Fisher, "It's time to wake up and stem the decline in spiritual well-being in Victorian schools", *International Journal of Children's Spirituality* 12/2 (2007): 165-177; Jacqueline Hodder, "Young people and spirituality: the need for a spiritual foundation for Australian schooling", *International journal of children's spirituality* 12/2 (2007): 179-190.

²⁹ Mandy Robbins - Leslie Francis, "All are called, but some psychological types are more likely to respond: Profiling churchgoers in Australia", *Research in the Social Scientific Study of Religion, Volume 22* (BRILL, 2011), 212-229; David Hay, "Spirituality of Adults in Britain-Recent Research", *Health and Social Care Chaplaincy* 5/1 (2013): 4-9; Meghan Kenney, *Spirituality and Social Change Leadership: A Mixed Methods Investigation of Undergraduate Student Leaders* (Johnson & Wales University, 2018), 53-55.

³⁰ Asım Yapıcı, "Kuramdan Yönteme 'Ruh Sağlığı-Din' Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 11/2 (2011): 25.

³¹ Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)", 191.

konumu, doğa ve aşkın güç ile iletişimi söz konusudur. Hayatın anlamını, amacını ve değerlerini dikkate alarak kişinin kendisiyle kurduğu içsel yolculuğu ifade eden *kişisel alan*, öz-bilinç; kimlik ve öz-değer arayışında, insan ruhunun itici gücü veya aşkın çehresidir. Toplumsal alan ise ahlak, kültür ve dini dikkate alarak kişinin kendisi ile başkaları arasında kurduğu karşılıklı ilişkilerin kalite ve derinliğini göstermektedir. Toplumsal alanda maneviyat, sevgi, af, güven, umut ve insanlığa inanma şeklinde tezahür etmektedir. Çevre ile dengeli bir bütünleşme fikri için, fiziksel ve biyolojik bakım ve beslenmenin ötesinde; huşu, hayret ve hayranlık duygusuna doğru yolculuğu ifade eden çevresel alan, ayrıca kişinin çevre bilincine de vurgu yapmaktadır. Aşkın alan ise nihai endişe, kozmik güç, aşkın gerçeklik veya tanrı gibi insanüstü bir varlık ile ilişkiyi ifade eder. Bu aynı zamanda evrenin kaynağına yönelik inanç, hayranlık ve tapınmayı da içermektedir.³² Manevi sağlık ve hayata yönelim ile ilgili yakın zamanda yapılan çalışmalar; maneviyatın fiziksel sağlık³³, zihinsel sağlık³⁴, duygusal ve sosyal sağlık³⁵ üzerinde, etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Mitroff ve Denton'ın yaptığı temel çalışmaya dayanan, iş hayatında manevi iyi oluş alanındaki çalışmalar da bulunmaktadır.³⁶

Bu araştırma kapsamında Türk kültürüne uyarlanması planlanan ve Fisher tarafından geliştirilen SHALOM envanteri, insanın ilişkiler dünyasını oluşturan dört temel (bireysel, toplumsal, çevresel ve aşkın) alanı esas alarak oluşturduğu modele dayanmaktadır. Eğitime ilgi duyan araştırmacılar, SHALOM'u kullanarak önce yükseköğretim sonra ortaöğretim ve ilköğretim öğrencileri ve öğretmenlerinin manevi sağlık ve hayata yönelimlerini değerlendiren çalışmalar yürütmüşlerdir.³⁷ Jhon Fisher danışmanlığında Kaliforniya Üniversitesi tarafından Los Angeles'ta yürütülen Yükseköğretimde maneviyat araştırması, 2004'de 112.000 üniversite öğrencisi ile başlayan, 2007'de 14.527 öğrenci ile devam eden, üniversite öğrencilerinin anlam ve amaç arayışlarına yönelik boylamsal nitelikli ulusal bir çalışmadır.³⁸ Araştırma sonucunda, eğitimsel amaç güden etkinliklerin ve yükseköğretimde istenen sonuçların gerçekleşmesinde maneviyatın yararlı etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu uyarlama çalışması, Fisher tarafından, eğitimde manevi sağlık alanında yürütülen çalışmaların devamı niteliğinde olacaktır. Fisher'in maneviyata getirdiği tanım; manevi iyi oluşluk alanında, İngiltere'deki ilkokul öğretmenleri, Avustralya'daki ortaokul eğitimcileri, Kanada'daki ortaokul öğrencileri, Kanada ve Batı Avustralya'daki ilkokul öğrencileri, İngiltere, Kanada ve Avustralya'daki üniversite öğrencileri, Hong Kong'daki ilk ve ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan nicel çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu uyarlama çalışması, öğrencilerin manevi sağlık düzeylerine ilişkin yararlı bilgi ve yorumları ortaya çıkarmayı sağlayacaktır. Ayrıca araştırmadan elde edilen bulgular, öğrencilerinin kuvvetli bir maneviyata sahip olmalarını sağlamak amacıyla kurulan dini okulların bunu ne derece başardıklarını belirlemeyi sağlayacağından, bu durum psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ile eğitim planlaması ve program geliştirme gibi çalışmalara yönlendirici nitelikte olacaktır. Gerek kamu gerek özel olsun, ortaöğretim okullarına devam eden öğrencilerin manevi sağlık ve iyi oluş düzeylerini ve okulların buna ne derece katkı sağladığını incelemenin uygun ve önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak Türkçe

³² Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)"; Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 145.

³³ Koenig - Larson, "Religion and mental health: Evidence for an association", 74.

³⁴ Wong, "A systematic review of recent research on adolescent religiosity/spirituality and mental health", 63.

³⁵ Ellen Idler, "The psychological and physical benefits of spiritual/religious practices", *Spirituality in Higher Education Newsletter* 4/2 (2008): 1-5.

³⁶ Mitroff - Denton, *A spiritual audit of corporate America*, 65.

³⁷ Robbins - Francis, "All are called, but some psychological types are more likely to respond: Profiling churchgoers in Australia", 63; Hay, "Spirituality of Adults in Britain-Recent Research", 79; Kenney, *Spirituality and Social Change Leadership: A Mixed Methods Investigation of Undergraduate Student Leaders*, 16-18.

³⁸ Alexander Astin, "A national study of spirituality in higher education: Students search for meaning and purpose", *Higher Education Research Institute, University of California-Los Angeles*, 2007, 64-66.

literatürde öğrencilerin manevi sağlık ve iyi oluşlarını inceleyen benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu durum Fisher'ın geliştirdiği SHALOM envanterinin Türk kültürüne uyarlanması düşüncesinin altında yatan en önemli güdüdür.

Bu araştırma öğrencilere yönelik geliştirilen manevi sağlık ve hayata yönelim envanterinin Türk kültürüne uyarlanması amacıyla yürütülmüştür. Bu kapsamda literatür taranmış ve konuyu en iyi inceleyebilecek nitelikteki çalışmanın Fisher tarafından geliştirilen³⁹ SHALOM envanteri olduğuna karar verilmiştir. Bu çalışma özü itibarıyla farklı bir kültür ve inanç sistemine dayanan ancak kültürel dönüşüm esnekliğine sahip olduğu belirlenen SHALOM envanterinin Türk kültürüne uyarlanmasını konu edinmektedir. Kültürel dönüşüm esnekliği, belli bir dil veya kültüre ait bir değer veya olgunun, diğer bir kültürün parçası olmaya yatkınlığı veya değer ile olguların, kendi pratikleri arasında geçişli olmasını ifade eder.⁴⁰ SHALOM'un orijinal formundaki maddeler, belirli bir dinin öğretilerinden ziyade dinler üstü bir esnekliğe sahip ve farklı kültürel değerler ve dini öğretilere rahatlıkla uyum sağlayabilecek yapıdadır.

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Bu envanter uyarlama çalışması, Ankara ve Muş illerinde öğrenim gören üç çalışma grubu ve toplamda 1591 lise öğrencisinden toplanan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın birinci çalışma grubu, Muş İli Merkez ilçesinde öğrenim gören 414 lise öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin %34,1'i (n=141) kız, %65,9'u (n=273) erkektir. Ayrıca Öğrencilerin %34,5'i (n=143) Anadolu lisesi, %11,6'sı (n=48) Fen Lisesi, %12,3'ü (n=51) Mesleki ve Teknik Lise, %41,5'i (n=172) İmam-Hatip Lisesinde öğrenim görmektedir. Birinci çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin %13,8'i (n=57) 9. Sınıf, %54,6'sı (n=226) 10. Sınıf, %25,4'ü (n=105) 11. Sınıf ve %6,3'ü (n=26) 12. Sınıfa devam etmektedirler.

Araştırmanın ikinci çalışma grubunun evreni, Ankara ilinin 25 ilçesindeki resmi ve özel okullarda eğitim görmekte olan 281350 ortaöğretim öğrencisinden (Anadolu lisesi, Fen Lisesi, Mesleki ve Teknik Liseler, İmam-Hatip Lisesi) oluşturmaktadır. Araştırmada, evrendeki verinin örnekleme de benzer bir oranda temsil edilmesine olanak tanıyan oranlı tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.⁴¹ Bu doğrultuda ilgili örneklem hesaplamaları tablosu kullanılarak evreni %99 güven düzeyi ve .05 güven aralığı ile temsil edecek örneklem sayısı 664 olarak hesaplanmıştır. Çalışma kapsamında Ankara ilinin 25 ilçesini gelişmişlik düzeylerine göre kategorilere ayıran Şeker'in yaşam kalite çalışması⁴² kullanılmıştır. Bu çalışmada söz konusu ilçeler çeşitli demografik değişkenlere göre beş grupta incelenmiştir. Araştırma, ulaşılabilirlik imkânları kapsamında 16 ilçede (1. Sınıf: Çankaya ve Yenimahalle; 2. Sınıf: Keçiören, Etimesgut ve Mamak; 3. Sınıf: Sincan, Pursaklar ve Altındağ; 4. Sınıf: Çubuk, Akyurt, Kahramankazan, Gölbaşı ve Elmadağ; 5. Sınıf: Bala, Kalecik ve Ayaş) öğrenim gören lise öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Ayrıca söz konusu 16 ilçe Ankara İli anakent ilçesi (Büyükşehir) sınırları içerisinde yer almaktadır. Örneklem kapsamında Ankara ilinin anakent ilçesi sınırları içerisinde yer alan 16 ilçesinden belirlenen katılımcılara (öğrenciler), 1000 envanter araştırmacı tarafından elden ulaştırılmış, katılımcı öğrenciler tarafından doldurulan envanterler yine elden toplanmıştır. Dağıtılan envanterlerden, 877'si geri dönmüş; yapılan veri temizleme ve ayıklama çalışmaları sonucunda, envanterlerden 57'si eksik veya yanlış doldurma, 32'si de aykırı veya uç değerler barındırdığı gerekçesi ile analizden çıkarılmıştır. Bu

³⁹ Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)"; Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 114.

⁴⁰ Steven C. Roach, *Cultural autonomy, minority rights and globalization* (New York: Routledge, 2017), 51.

⁴¹ Janice Morse, *Mixed method design: Principles and procedures* (New York: Routledge, 2016), 43.

⁴² Sırma Demir Şeker, *Türkiye'nin insani gelişme endeksi ve endeks sıralamasının analizi* (Ankara: Kalınma Bakanlığı, 2011), 58-75.

415 | A. Baltacı- M.K. Coşkun. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne...

araştırmada aykırı değerler, Mahalanobis uzaklığı⁴³ kullanılarak tespit edilmiş; belirlenen örneklem büyüklüğünü karşılayan 788 envanter analize dâhil edilmiştir. İkinci çalışmanın grubunun % 50,26'sı kızdır ve %29,70'i Anadolu lisesinde öğrenim görmektedir. Ayrıca katılımcıların %85,15'i kamu okullarında ve %27,79'u 9. Sınıf seviyesindedir.

Araştırmanın üçüncü çalışma grubu, Ankara ilinde öğrenim gören, birinci ve ikinci örneklerle benzerlik gösteren ve birinci ve ikinci çalışma grubu içinde yer almayan 389 lise öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Üçüncü çalışma grubunun seçiminde ulaşılabilirlik göz önünde bulundurulmuş ve Çankaya, Altındağ, Mamak, Keçiören, Sincan, Etimesgut, Pursaklar, Kazan ve Yenimahalle ilçelerinde öğrenim gören öğrencilerle ile yüz yüze görüşülerek envanterleri doldurmaları istenmiştir. Envanterin uyarlanabilmesi için Envanterin yasal lisans sahibi olan Jhon Fisher'dan elektronik posta yoluyla gerekli izin alınmış, ayrıca uyarlama çalışmasının her aşaması kendisine bildirilmiştir. Ayrıca veri toplama aşamasının sağlıklı yürütülebilmesi için Muş Alparslan Üniversitesi Etik Kurulu onayı ile Ankara ve Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğünden uygulama izni onayları alınmıştır. Çalışma kapsamındaki envanteri doldurmak istemeyen öğrenciler zorlanmamış ve yerlerine envanteri doldurmaya gönüllü olan katılımcılar dâhil edilmiştir. Envanterin Türkçe formunun uygulanma süresi 10-15 dakika arasında sürmüştür ve katılımcı öğrencilerin derslerini aksatmayacak bir şekilde veriler toplanmıştır. Araştırmada Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) analizi için 414, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için ise 788 ve envanterin ölçüt geçerliğini belirleyebilmek için ise 389 öğrencinin verisi kullanılmıştır.

2.2. Kullanılan Ölçme Aracı

Fisher tarafından geliştirilen SHALOM'un (Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri) İngilizce özgün formuna, envantere ilişkin çeşitli bilgilerin yayınlandığı makale⁴⁴ ve Jhon Fisher ile görüşülerek kendisinin araştırmacılara ulaştırdığı doktora tezinden⁴⁵ ulaşılmıştır. Özgün formu dört boyuta sahip olan SHALOM, toplumsal boyut için 5 madde, aşkınlık boyutu için 5 madde, çevresel boyut için 5 madde ve kişisel boyut için 5 madde olmak üzere toplam yirmi maddeden oluşmaktadır. Envanterin özgün formunun uygulama süresi 20 ila 30 dakika arasında değişebilmektedir. Katılımcıların envanterdeki her bir ifadeye ilişkin katılma dereceleri, 'manevi sağlık için önem', 'siz nasıl hissediyorsunuz?' ve 'okuldan alınan yardım' olarak belirlenen üç ölçüm bölümüne ve 0 (sıfır) ile 6 (altı) arasında değişen derecelerle belirlenmektedir. Fisher, geliştirdiği envanterin yapı geçerliğini, faktör analizleri ile incelenmiş; gerçekleştirdiği analizler sonucunda, envanterin dört faktörlü yapıya sahip olduğunu belirlemiştir. SHALOM'un ölçüt geçerliği için ise öğrencilerin; öznel iyi oluş, manevi iyi oluş, depresyon düzeyleri ile yalnızlık gibi farklı ölçütler kullanılmış; bu ölçütler ile SHALOM'un faktör puanları arasındaki korelasyonların 0.88 ile -0.65 arasında değiştiği ve envanterdeki faktörlerin güvenilirliğinin ise 0.86 ile 0.89 arasında değiştiği bildirilmektedir.⁴⁶

2.3. Verilerin Analizi ve Yapılan İşlemler

SHALOM'un Türkçe uyarlama formu ile elde edilen puanlara ilişkin faktör yapısını belirleyebilmek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi (AFA), ilişkili değişkenleri belirli gruplar altında toplayarak yeni ve anlamlı değişkenleri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.⁴⁷ Faktör analizi sonucunda, maddelerin hangi faktörler içinde yer alacağına karar verilir. Bu aşamada maddelerin faktör yük değerleri incelenir ve 45 ve daha fazla olan değerler önemsenmekle birlikte, faktör yük değeri 30 olan maddelerin de kabul edilebileceği bildirilmektedir.⁴⁸ Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise envanterde

⁴³ Morse, *Mixed method design: Principles and procedures*; Lawrence Orcher, *Conducting research: Social and behavioral science methods* (New York: Routledge, 2016), 41.

⁴⁴ Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 107.

⁴⁵ Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)", 115.

⁴⁶ Fisher, "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)"; Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 125.

⁴⁷ Donna Harrington, *Confirmatory factor analysis* (Oxford: Oxford university press, 2009), 103.

⁴⁸ Paul Kline, *An easy guide to factor analysis* (Routledge, 2014), 40.

yer almasına karar verilen maddeler ile faktörler arasında AFA ile belirlenmiş ilişkileri test etmek amacı ile gerçekleştirilen bir analizdir.⁴⁹ Farklı bir anlatımla DFA, kuramsal temeller de dikkate alınarak kurgulanmış yapının, AFA ile elde edilen temel modele uyumunu doğrulamak amacıyla kullanılmaktadır. DFA ile sınanan yapıların, kuramsal model ile envanterden elde edilen veriler arasındaki tutarlılığını belirlemek için ölçüt olarak çeşitli uyum indeksleri kullanılmaktadır. DFA analizinde çok sayıda uyum indeksinin kullanılmasının nedeni, uyum indekslerinin zayıf ve güçlü özelliklerinin bulunması sebebiyledir. Kline, DFA analizinin sağlıklı şekilde yorumlanabilmesi için, uyum testi (χ^2), yaklaşık hata karekökü (RMSEA), standart ortalama hata kare kökü (SRMR) ve karşılaştırmalı uyum indeksinin (CFI) birlikte kullanılmasını önermektedir.⁵⁰ Harrington ise, iyilik uyumu (GFI) düzeltilmiş iyilik uyumu (AGFI), fazlalık uyumu (IFI) ve normatif uyum (NFI) indekslerinin de kullanılması gerektiğini savunmaktadır.⁵¹ Bu çalışmada anılan uyum indekslerinin tümünün kullanılmasına karar verilmiştir.

Envanterin faktör yapılarını belirlemek amacıyla veri setine öncelikle AFA'nın temel bileşen analizi tekniği uygulanmıştır. Sonrasında faktörleri daha etkin yorumlamak ve anlamlandırmak amacıyla "equamax" döndürme tekniği ile analiz yinelenmiştir. Equamax döndürme yöntemi, faktörler ile değişkenler arasındaki etkileşimi belirlemektedir.⁵² Birinci çalışma grubundan (N=414) elde edilen veriler üzerinde yapılan AFA ile uyarlanan envanterin, özgün envanter ile faktör benzeşimi belirlenmiştir. Envanterin uyarlama formunun, özgün formu ile benzeşimini doğrulayabilmek için ise ikinci çalışma grubu (N=788) verileri üzerinde DFA uygulanmıştır. Ayrıca envanterin, amaca hizmet etme derecesini veya ölçüt geçerliliğini belirleyebilmek için ise üçüncü çalışma grubu (N=389) verileri üzerinde geçerlik analizi yapılmıştır. Ölçüt geçerliliğini belirleyebilmek için Yaşam Yönelimi Testi⁵³ ve Yaşam Doyumu Ölçeğinden⁵⁴ elde edilen ölçümler arasındaki korelasyonlar hesaplanmıştır. Envanterin iç tutarlılığını ve maddelerin ayırt ediciliklerini belirleyebilmek için, madde toplam korelasyonları üzerinde düzeltme işlemi yapılmış ve envanterden alınan toplam puanın %27'lik üst ve alt gruplar arasındaki farklılaşması, bağımsız grup t testi ile belirlenmiştir.⁵⁵ Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach's Alpha katsayısı ve Birleşik Güvenirlik katsayısı kullanılarak hesaplanmıştır. Literatürde Cronbach's Alpha katsayısının envanterde bulunan maddelerin faktör yükleri ve hata varyans değerlerinin eşit olduğu; bileşik güvenirlik katsayısının ise anılan değerlerin farklılaştığı durumlarda kullanılmasına yönelik öneriler bulunmaktadır.⁵⁶ Bu nedenle çok boyutlu envanterler için yapılan güvenirlik testlerinde Cronbach's Alpha katsayısından daha tutarlı bir güvenirlik değeri sunan bileşik güvenirlik katsayısının kullanılmasına karar verilmiştir.⁵⁷

⁴⁹ Rick Hoyle, "Confirmatory factor analysis", *Handbook of applied multivariate statistics and mathematical modeling* (Elsevier, 2000), 497.

⁵⁰ Kline, *An easy guide to factor analysis*, 48.

⁵¹ Harrington, *Confirmatory factor analysis*, 63.

⁵² Bruce Thompson, "Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications", *Applied Psychological Measurement* 31/3 (2007): 245-248.

⁵³ Michael Scheier - Charles Carver, "Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies.", *Health psychology* 4/3 (1985): 219.

⁵⁴ Edward Diener - Rober Emmons - Randy Larsen- Sharon Griffin, "The satisfaction with life scale", *Journal of personality assessment* 49/1 (1985): 71-75.

⁵⁵ Şener Büyüköztürk, *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (Pegem A Yayıncılık, 2011), 106-108.

⁵⁶ David Cole, "Utility of confirmatory factor analysis in test validation research.", 53, *Journal of consulting and clinical psychology* 55/4 (1987): 584; Li-tze Hu - Peter Bentler, "Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives", *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal* 6/1 (1999): 1-55.

⁵⁷ Tenko Raykov, "Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items", *Applied psychological measurement* 22/4 (1998): 375-385; Anthony Rodriguez, "Evaluating bifactor models: calculating and interpreting statistical indices.", *Psychological methods* 21/2 (2016): 137.

3. BULGULAR

2.4. Envanterin Türkçe Çeviri Çalışmaları

Türkçeye uyarlanması düşünülen SHALOM envanterinin özgün dili İngilizcedir ve çeviri çalışmaları, her iki dilin gramer ve semantik özelliklerini bilen üç dil bilim uzman tarafından birbirinden ayrı bir biçimde yapılmıştır. Daha sonra bu çeviriler, İngilizce ve Türkçe dillerine hakim olan psikolojik danışma ve rehberlik, ilahiyat, eğitim programları ve ölçme alanında doktora seviyesinde eğitim almış beş uzman tarafından incelenmiş ve taslak bir Türkçe form oluşturulmuştur. Oluşturulan bu taslak form, dil ve kültürel bağlam ile yöntem bilim ölçütleri açısından değerlendirilmek üzere aralarında psikoloji, sosyoloji, ilahiyat, felsefe, program geliştirme, psikolojik danışma ve rehberlik ile ölçme ve değerlendirme alan uzmanlarının oluşturduğu bir uzman grubuna gönderilmiştir. Uzman değerlendirmeleri için araştırmacılar tarafından hazırlanan ve iki bölümden oluşan 'Uzman Değerlendirme Formu' kullanılmıştır. Uzman değerlendirme formunun ilk bölümünde, taslak envantere ilişkin açıklayıcı bilgiler (amaç, önem, kapsam vb.); ikinci bölümünde ise envanterde yer alan maddelerin değerlendirilmesine yönelik bir dereceleme anahtarı bulunmaktadır. Dereceleme anahtarında, beşli likert tipi bir ölçüme imkân veren ve '1=bu madde kesinlikle uygun değil' ile '5=bu madde tam olarak uygun' arasında değişen ölçütler bulunmaktadır. Bunun yanında uzmanların, envanter maddelerinde farklı düzenlemeleri yapması için yeterli boş alan vardır. Uzman görüşüne sunulan taslak envanterde yer alan maddelerin uygunluğu için madde ortalama puanının 4.0 ve üzerinde olması ile her bir madde için hesaplanan standart sapmanın ise 0.7 ve altında olması şartı aranmıştır.

Uzman Değerlendirme Formuna göre hazırlanan taslak envanter, yeniden İngilizceye çevrilmesi amacıyla üç İngiliz dil bilimci, bir psikolog, bir psikolojik danışman, iki ilahiyat, bir din eğitimi uzmanı ve bir eğitim bilim uzmanı tarafından yeniden İngilizceye çevrilmiş; İngilizceye çevrilen taslak envanter, anadili İngilizce olan bir dil uzmanı tarafından gramer ve anlam hataları da düzeltilerek tek bir forma dönüştürülmüştür. Hazırlanan İngilizce form, John Fisher'a tekrar yollanmış ve ölçeğe ilişkin görüşleri alınmıştır. İngilizce formda yer alan her bir maddenin tutarlık ve kapsamı, uzmanlar tarafından 10'lu ölçme birimine göre puanlanmıştır (1: kesinlikle tutarlı değil - 10: kesinlikle tutarlı). İngilizce dil uzmanları ve John Fisher tarafından verilen puanların (sırasıyla: 9.50; 9.25; 8.75; 9.00) ortalaması 9.13 olarak hesaplanmıştır. Böylece çeviri - tekrar çeviri işlemi sonucunda İngilizce dil uzmanları arası tutarlılık ortalamasının yüksek olmasından hareketle, ölçeğin yeterli bir tutarlılığa sahip olduğu ve Türkçe formunun kullanılabilir olduğu belirlenmiştir. Envanterin son hali Ek 1'de sunulmuştur.

2.5. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Bulguları

AFA, örneklem büyüklüğünden etkilenen bir analiz olduğundan, yeterli genişlikte örnekleme ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte faktör analizinde bulunması gerekli olan asgari örneklem büyüklüğü ile ilgili literatürde bir konsensüs olmadığı görülmektedir. Ancak faktör analizinde envanterdeki madde sayısının 3 ile 6 katı kadar olacak bir örneklemin yeterli olduğunu belirten Comrey ve Lee, örneklem sayısının, 200 olması durumunda faktör analizinin 'kabul edilebilir', 500 olmasını ise 'oldukça iyi' olarak değerlendirmiştir.⁵⁸ Literatürde faktör analizi çalışmaları için büyük örneklem grupları önerilse⁵⁹ de asgari örneklem düzeyinin 100 olması gerektiği hususu vurgulanmaktadır.⁶⁰ Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, faktör analizi için literatürde belirtilen ölçütlerden asgari ikisinin (verilerin normal dağılımı, asgari örneklem büyüklüğü vb.) karşılanması gerektiğini önermektedirler.⁶¹ Bu ça-

⁵⁸ Alex Comrey - Hubert Lee, "Interpretation and application of factor analytic results", *Comrey AL, Lee HB. A first course in factor analysis 2* (1992): 53-58.

⁵⁹ Barbara Tabachnick, *Using multivariate statistics* (Pearson Boston, MA, 2007), 48.

⁶⁰ Eamonn Ferguson - Tom Cox, "Exploratory factor analysis: A users' guide", *International journal of selection and assessment 1/2* (1993): 84-94.

⁶¹ Ömay Çokluk - Güçlü Şekercioğlu - Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimlerde Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları. 3. Baskı* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 93.

İşmada örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmış ve KMO değeri 0,941 olarak bulunmuştur. Belirlenen KMO değeri, faktör analizi için asgari örneklemin sağlanmış olduğunu göstermektedir.⁶² AFA için örnekleme ait verilerin normal dağılması şartı⁶³ gereği, örneklem verilerine küresellik testleri uygulanmış (Bartlett testi vb.), basıklık ve çarpıklık ile ki-kare değerleri hesaplanmıştır ($\chi^2=4953,5$; $p<.001$). İlgili normallik testleri de örneklem verilerinin normal olarak dağıldığını ve faktör analizi için uygun bir yapısının bulunduğunu belirlemiştir.⁶⁴ AFA neticesinde faktör öz-değeri 1'den fazla olan dört faktörün oluştuğu belirlenmiş; envanterdeki maddelerin faktör yüklerini belirginleştirmek için Equamax döndürme tekniği ile AFA yinelenmiştir. İkinci AFA sonucunda özgün envanterdeki faktör yapısı ile benzeren bir faktörleşme tespit edilmiştir. Örneklem verilerine ilişkin AFA sonucu Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterine ilişkin AFA Sonuçları

Maddeler	Ortak Faktör Varyansı	Faktör Yük Değerleri*			
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
M1	,67	,75		,37	
M2	,79	,21	,59		-,23
M3	,76	,77		,26	-,22
M4	,63				,68
M5	,69		,44	,65	
M6	,58	,21	,65		
M7	,67			,23	,73
M8	,61	,68			
M9	,59			,62	
M10	,58			,23	,75
M11	,64	,31	,68	,35	
M12	,39	-,28			,51
M13	,85		,83	,25	-,27
M14	,81		,29	,87	
M15	,78	,27	,75		
M16	,75	,37	,31	,74	-,26
M17	,71	,72	,33	,23	-,24
M18	,63	,24	,37	,72	
M19	,86	,85		-,25	,27

⁶² Ezel Tavşancıl, "Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi", Nobel Yayıncılık, Ankara, 2002, 53.

⁶³ Kline, *An easy guide to factor analysis*, 61.

⁶⁴ Büyüköztürk, *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*, 134.

M20	,80	,83
-----	-----	-----

* $\pm 0,20$ 'un altındaki değerler Tablo'da yer almamaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde dört faktöre ayrılan envanter, toplam varyansın %68,73'ünü açıklamaktadır. Faktörlerin öz-değerleri ile açıkladıkları varyans oranları: 10,28 ve %41,53 birinci faktör, 4,53 ve %11,87 ikinci faktör, 2,18 ve %7,5 üçüncü faktör ile 1,73 ve % 7,83'dür. AFA sonucunda, özgün envanterin dört faktörlü yapısına benzer bir yapının oluştuğu ve envanteri oluşturan maddelerin de özgün envanterdeki faktörlere benzer bir dağılım içinde olduğu belirlenmiştir.

2.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Bulguları

Fisher tarafından geliştirilen⁶⁵ ve bu çalışma kapsamında Türk kültürüne uyarlanan SHALOM envanterinin AFA sonucunda belirginleşen dört faktörlü yapısı DFA ile sınanmıştır. Tablo 2'de DFA sonucunda elde edilen uyum indeksi değerleri ile özgün envanterin uyum indeksi değerleri görülmektedir.

Tablo 3. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeksleri	Özgün Envanter	Türkçe Envanter	Kabul Edilebilir Uyum ⁶⁶	Mükemmel Uyum ⁶⁷	Sonuç
χ^2/sd	1,69	1,72	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	Mükemmel Uyum
IFI	-	.96	$.90 \leq IFI \leq .95$	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	Mükemmel Uyum
RMSEA	.04	.04	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	$00 \leq RMSEA \leq .05$	Mükemmel Uyum
SRMR	.04	.04	$.05 \leq SRMR \leq .10$	$.00 \leq SRMR \leq .05$	Mükemmel Uyum
GFI	.96	.97	$.90 \leq GFI \leq .95$	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	Mükemmel Uyum
AGFI	.91	.94	$.85 \leq AGFI \leq .90$	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	Kabul Edilebilir
NFI	.92	.93	$.90 \leq NFI \leq .95$	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	Kabul Edilebilir
NNFI	.92	.96	$.90 \leq NNFI \leq .95$	$.95 \leq NNFI \leq 1.00$	Mükemmel Uyum
CFI	.96	.95	$.90 \leq CFI \leq .95$	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	Mükemmel Uyum

Tablo 3'de yer alan ve DFA ile test edilen modelin uyum indeksleri incelendiğinde ise χ^2 değerinin ($\chi^2=1073.67$, $sd=622$, $p<.001$) anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte örneklem sayısındaki artış χ^2 değerinin de anlamlı çıkma olasılığını yükseltmektedir.⁶⁸ Bu durumda χ^2/sd oranının sınanan modelin kabul edilebilirliği için referans olabileceği bildirilmektedir.⁶⁹ DFA sonucunda belirlenen χ^2/sd oranının 1,72 olması sınanan modelin, kuramsal yapı ile mükemmel bir uyum gösterdiğini göstermektedir. Ayrıca DFA sonucunda belirlenen

⁶⁵ Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 108-109.

⁶⁶ Harrington, *Confirmatory factor analysis*, 61-62.

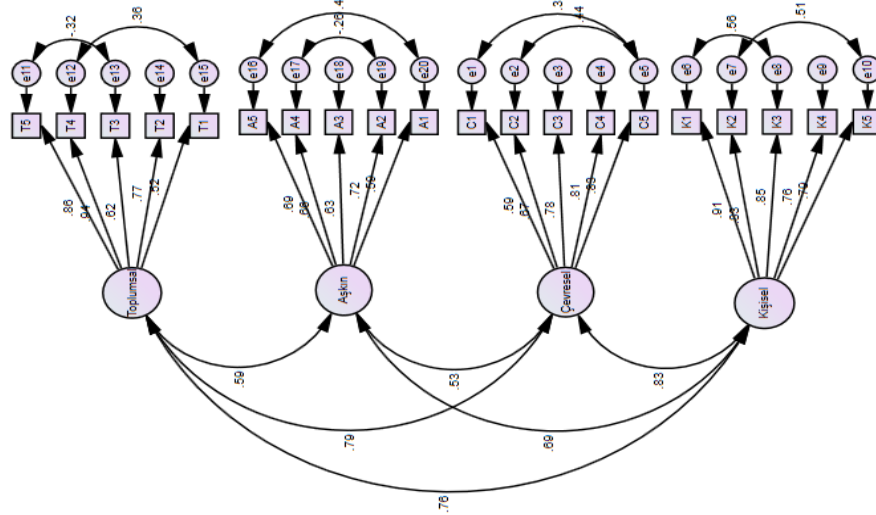
⁶⁷ Timothy Brown, *Confirmatory factor analysis for applied research* (Guilford Publications, 2014), 84.

⁶⁸ Peter Byrne, *Natural religion and the nature of religion: The legacy of deism* (Routledge, 2013), 49.

⁶⁹ Herbert Marsh, "Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size.", *Psychological bulletin* 103/3 (1988): 391; Kenneth Bollen, "Structural equations with latent variables Wiley", *New York*, 1989; Brown, *Confirmatory factor analysis for applied research*; Michael Browne - Robert Cudeck, "Alternative ways of assessing model fit", *Sage focus editions* 154 (1993): 136-136; Hoyle, "Confirmatory factor analysis", 74.

uyum indekslerinin ($\chi^2=1073.67$, $sd=622$, $\chi^2/sd=1.72$ $p<.001$; CFI=.95, GFI=.97, NNFI=.96, IFI=.96, AGFI=.94, RMSEA=.04, SRMR=.04, NFI=.93) sınanan model ile mükemmel bir uyum gösterdiği de belirlenmiştir. Şekil 1'de DFA ile sınanan model yer almaktadır.

Şekil 1. Dört Faktörlü Modele İlişkin Path Analizi

Şekil 1'de AFA sonucunda oluşan ve DFA ile sınanan model yer almaktadır (N= 788, $\chi^2=1073.67$, $sd=622$, $p<.001$). Buna göre maddelerin faktör yük değerlerinin 0.52 ile 0.94 arasında değiştiği ve tüm değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0.001$).

2.7. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterine ilişkin güvenilirlik çalışması kapsamında envanterin tüm alt boyutları için Cronbach's Alpha katsayısı ile Bileşik Güvenirlilik katsayısı kullanılarak incelenmiş; ayrıca, envanterdeki maddelerin ayırt edicilik düzeyini saptamak için öncelikle düzeltilmiş madde toplam korelasyonları belirlenmiş, ardından üst %27 ile alt %27 grupların madde ortalama puanları arasındaki farkın anlam düzeyi ilişkisiz örneklemeler için t-testi ile hesaplanmıştır. Envantere ait düzeltilmiş madde toplam korelasyonları ve üst ile alt yüzdeler arasındaki farklılığa ilişkin bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Envanterin Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları ve Grup Puanları Arasındaki t testi Sonuçları

Boyutlar	Madde No	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	t (üst %27 - alt %27)	Boyutlar	Madde No	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	t (üst %27 - alt %27)
Toplumsal	M1	,72	15,92**	Çevresel	M4	,62	15,34**
	M3	,73	17,45**		M7	,52	15,05**
	M8	,53	11,9**		M10	,56	18,31**
	M17	,62	13,7**		M12	,65	16,25**
	M19	,63	18,43**		M20	,51	9,83**

Aşkın	M2	,48	7,96*	Kişisel	M5	,72	21.61**
	M6	,45	7,51*		M9	,74	19.43**
	M11	,51	9,76**		M14	,73	19.51**
	M13	,53	11,8**		M16	,77	28.56**
	M15	,65	16,11**		M18	,70	28.28**

*p<0.05, **p<0.001

Tablo 4 incelendiğinde, uyarlanan envanterdeki maddelerin düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerlerinin 0.77 ile 0.45 arasında değiştiği görülmektedir. Envanterde yer alan maddelerin ayırt ediciliklerini saptayabilmek için alt ve üst %27'lik gruplar arasındaki ortalama puanların t-testi bulguları da tüm maddeler için istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Envanterin özgün ve uyarlanan formları için hesaplanan Cronbach's Alpha ve Bileşik Güvenirlik katsayıları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Envanterin Özgün ve Türkçe Formuna İlişkin Güvenirlik Katsayı Değerleri

Faktör Adı	Cronbach's Alpha (α) Değeri		Bileşik Güvenirlik Katsayısı	
	Özgün Form	Türkçe Form	Özgün Form	Türkçe Form
Kişisel	.88	.89	.90	.92
Aşkın	.81	.83	.83	.85
Toplumsal	.85	.86	.88	.90
Çevresel	.84	.88	.87	.89
Envanter	.85	.87	.87	.89

Tablo 5'te izlenebileceği üzere uyarlanan Türkçe form için hesaplanan Cronbach's Alpha (α) değerleri 0.83 ile 0.89 arasında değişmektedir. Buna karşın Türkçe formun bileşik güvenirlik katsayı değerlerinin .85 ile .92 arasında olduğu belirlenmiştir. Envanterin özgün formunun Cronbach's Alpha (α) değeri .85 ve bileşik güvenirlik katsayısı .87'dir. Türkçe formunun Cronbach's Alpha (α) değeri .87 ve bileşik güvenirlik katsayısı .89'dur. Güvenirlik bulgularından hareketle envanterin oldukça güvenilir bir yapıya sahip olduğu ve ölçmek istediği durumu güvenilir bir şekilde ölçümleyebildiği söylenebilir. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin alt boyutlarına ait istatistiki bilgiler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin Boyutlarına Ait İstatistiki Bilgiler

Boyutlar	\bar{X}	s	Kişisel	Çevresel	Toplumsal
Kişisel	408.24	102.51	-	-	-
Çevresel	389.63	98.24	.53	-	-
Toplumsal	371.52	94.12	.63	.76**	-
Aşkın	324.01	134.59	.84**	.41	.54

**p<0.01

Tablo 6'da uyarlanan envanterin boyutları arasındaki korelasyon değerlerinin .41 ile .84 arasında değiştiği; en yüksek ilişkinin .84 ile aşkın ve kişisel boyut arasında olduğu görülmektedir. Kişisel boyut için ortalama puan 408.25, çevresel boyut için 389.63, toplumsal boyut için 371.52 ve aşkın boyutu için 324.01'dir.

2.8. Ölçüt Geçerliğine İlişkin Bulgular

Envanterin, amaca hizmet etme derecesini saptayabilmek için üçüncü örneklem grubu üzerinde ölçüt geçerliği çalışması yürütülmüştür. Bu doğrultuda, envanterin Türkçe formunun boyutlarından elde edilen ortalama puanlar ile Yaşam Yönelimi Testi⁷⁰ ve Yaşam Doyumu Ölçeğinden⁷¹ elde edilen puanlar arasındaki ilişki değerleri belirlenmiştir. Tablo 7'de Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin Boyutları ile Yaşam Yönelimi ve Yaşam Doyum Envanterleri Arasındaki korelasyon değerleri görülmektedir.

Tablo 7. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri ile Diğer Envanterler Arasındaki İlişkiler

Ölçütler	Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin Boyutları			
	Kişisel	Aşkın	Toplumsal	Çevresel
Yaşam Doyumu	0.69**	0.51**	0.67**	0.56**
Yaşam Yönelimi	0.74**	0.49**	0.61**	0.72**

**p<0.01

Tablo 7'den elde edilen sonuçlara göre, Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin boyutları Yaşam Yönelimi Testi ve Yaşam Doyumu Ölçeği ile orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler göstermektedir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada Fisher tarafından geliştirilen SHALOM envanterinin⁷², Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri adıyla Türk kültürüne uyarlanmış ve Türkiye örneklemini üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Envanterin yapı geçerliği AFA ile incelenmiş; AFA sonucunda beliren yapının kuramsal karakteristiği karşılama durumu ise DFA ile sınanmıştır.

Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri AFA sonuçları değerlendirildiğinde, özgün envanter ile benzeşen bir faktör çatısının oluştuğu saptanmıştır. Belirlenen faktörlere, kuramsal gerekçeler ve envanterin özgün formunda yer alan boyut isimleri de dikkate alınarak uygun isimler (kişisel, aşkın, toplumsal ve çevresel) verilmiştir. AFA ile beliren yapı, DFA ile doğrulanmış ve DFA sonucunda χ^2/sd (1.72) oranı ve IFI (0.96) uyum göstergesinin sınanan modelin mükemmel uyum gösterdiğine kanıt teşkil ettiği belirlenmiştir.⁷³ Literatürde ideal bir model için RMSEA ve SRMR uyum indekslerinin sıfır değerine yakın olması önerilmektedir.⁷⁴ Bu çalışmada RMSEA (.04) ve SRMR (.04) göstergelerine ait bulgular, doğrulanan modelin çok boyutlu yapısının mükemmel bir uyuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte GFI ve AGFI mutlak uyum göstergeleridir ve literatürde bu değerlerin .95 ve üzeri

⁷⁰ Scheier - Carver, "Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies", 104-105.

⁷¹ Diener v.dğr., "The satisfaction with life scale", 98.

⁷² Fisher, "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM", 125.

⁷³ Cole, "Utility of confirmatory factor analysis in test validation research", 113-114.

⁷⁴ James Anderson - David Gerbing, "The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis", *Psychometrika* 49/2 (1984): 155-173; Browne - Cudeck, "Alternative ways of assessing model fit", 79.

415 | A. Baltacı- M.K. Coşkun. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne...

olmasının mükemmel⁷⁵, 0.90-0.95 arasında olmasının ise mükemmel yakın uyuma işaret ettiği bildirilmektedir.⁷⁶ Bu çalışmada belirlenen GFI (.97) ve AGFI (.94) değerlerinin, mükemmel yakın bir uyum için kabul edilebilir düzeyde oldukları ifade edilebilir. DFA bulguları kapsamında birikimli uyum göstergeleri olan NFI ve CFI değerlerinin .95 üzerinde olması mükemmel uyumu⁷⁷, .90-.95 arasında değişmesi ise kabul edilebilir uyumu belirlemektedir.⁷⁸ Bu çalışma kapsamında hesaplanan NFI (.93) ve CFI (.95) değerlerinin modelin uyumu için kabul edilebilir düzeyde oldukları belirlenebilir. Sonuç olarak özgün envanterin uyum değerleri ile bu çalışma kapsamında uyarlanan envanterin uyum değerleri karşılaştırıldığında, tüm göstergelerin birbirlerine oldukça yakın ve mükemmel bir uyuma sahip oldukları saptanmış, uyarlanan envanterin orijinal formu ile aynı nitelikte ölçümler yapabilen bir tasarımının olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada alt ve üst %27'lik grupların ölçüm puanları arasında hesaplanan bağımsız örneklem t-testi sonuçları, tüm madde puan ortalamaları için istatistik olarak anlamlı bir fark olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, envanterdeki maddelerin ölçülmek istenen durumları ayırt edici nitelikte ölçülebilecekleri söylenebilir. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanteri boyutları için hesaplanan Cronbach's Alpha değerleri 0.83 ile 0.89 ve bileşik güvenilirlik katsayı değerlerinin .85 ile .92 arasında farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu değerlerin envanterin özgün formu için hesaplanan güvenilirlik katsayılarına oldukça yakın olduğu ve envanterin güvenilirliğinin tıpkı özgün formu gibi yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.⁷⁹ Ayrıca ölçüt geçerliğini belirlemek için Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin boyutlarından elde edilen ortalama puanlar, yaşam doyumu ve yaşam yönelimi envanterlerinden toplanan puan ortalamaları ile karşılaştırılmıştır. Ölçüt geçerliği kapsamında sınanan envanterlere ilişkin korelasyon değerleri 0.74 ile 0.49 arasında değişmektedir. Bu sonuca göre, uyarlanan envanterin amacına mükemmel bir şekilde hizmet edecek tutarlıkta olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin, özgün envanterde olduğu gibi dört boyuttan oluştuğu, envanter boyutlarının iç tutarlık katsayılarının özgün envanter ile mükemmel uyumda olduğu ve ölçeğin amacına hizmet ettiği anlaşılmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, öğrencilerinin ruh sağlığı ve hayata yönelimlerinin ölçülmesinde Türkçeye uyarlanan Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Envanterinin, din psikolojisi, eğitim bilimleri ve sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde kullanılabilmesi anlaşılmaktadır.

Ancak Batı'nın modernist din anlayışının etkilenen ve maneviyatın din dışı bir kavram olarak benimsendiği SHALOM envanterinin tam anlamı ile Müslüman/Türk kültürünün değer yargılarına uyum sağladığı söylenemez. Çünkü Batı'da maneviyat, din veya Tanrı kavramının yerini almıştır ve bu algı toplum tarafından benimsenmiştir. Halbuki monotheist inançlarla belirli ölçüde tezatlıklar içeren maneviyat kavramının, din psikolojisi çalışmalarında ne oranda kullanılabilmesi sorunsal tartışmalıdır. Bu noktada Müslümanlar üzerinde yapılacak çalışmaların: "*Din, akıl sahibi insanları dünya ve ahirette mutluluğa ulaştırma amacıyla Allah tarafından Cibril vasıtasıyla Hz. Muhammed'e va'z edilen hakikatler bütünüdür.*" şeklinde ifade edebileceğimiz geleneksel tanımdan hareket etmek daha işlevsel olabilir. Çünkü bu tanımda dinin özü ve işlevi, İslam'ı diğer dinlerden ayıran ve onu nev-i sahsına munhasır kılan özellikler çerçevesinde dile getirilmektedir. "*Bu tanım baska dinleri kapsamamaktadır, dolayısıyla kullanışlı değildir.*" şeklinde yapılacak bir eleştirinin, araştırmanın örneklemini

⁷⁵ Daire Hooper, "Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit", *Articles* 7/1 (2008): 2-14.

⁷⁶ Hans Baumgartner - Christian Homburg, "Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review", *International Journal of Research in Marketing* 13/2 (1996): 139-161; Peter M. Bentler, "On the fit of models to covariances and methodology to the Bulletin.", *Psychological Bulletin* 112/3 (1992): 400.

⁷⁷ Hu - Bentler, "Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives", 37-40.

⁷⁸ Hoyle, "Confirmatory factor analysis"; Bentler, "On the fit of models to covariances and methodology to the Bulletin", 14.

⁷⁹ Raykov, "Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items", 48-49.

Müslüman bireylerle sınırlı olduğu sürece pek geçerli olmayacaktır.⁸⁰ Bunun yanında bu çalışma ile akademiye sunulan envanterin yerelliği iskalama riski, yukarıda anılan gerekçeler dahilinde söz konusudur.

Maneviyat sadece Batılı kuramlar çerçevesinde tanımlanmamalı, İslamın öngördüğü maneviyatın niteliği ve olabilirliği, dahası İslam maneviyatının tipleri ve boyutları, İslami bir karakterde kültürel özelliklere dikkate alınarak belirlenmelidir. Maneviyatı ölçme çalışmalarında modernitenin evrensel olarak sunduğu insan modeli tek hakikat olarak kabul edilmemeli, İslam kültür ve tarihi içerisinde süzülerek gelen “bize has” ve “bizi tanımlayan” insan model(ler)i geliştirilmeye çalışılmalıdır. Bu husus, sadece ruh sağlığı/din çalışmalarında değil, genel anlamda din psikolojisi çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Bunun yanında kültüre özgünlük önemsenmeli, Türk medeniyetinin İslam doktrini ile geliştirdiği kültürel birikimden edinilen tecrübe ile maneviyat çalışmalarına yön verilmelidir. Bu açıdan bu çalışma farklı bir kültüre ait değer ve manevi yönelimi, Türk kültürüne uyarlama amacını gütsede kavramın Batı değerleri ile kurgulanması ve söz konusu değerlerin, İslam değer ve ilkeleri ile benzeşse de uygulamada maneviyat kavramını tam olarak ölçmekte zorlanabileceği öngörülmektedir. Sosyal bağlam ve değerler, zaman içinde farklılaşabilir ve yeni kavramsallaştırmalarla farklı anlamlara bürünebilirler; gelecekte manevi yönelim veya maneviyat kavramına yüklenen anlamda oluşacak değişim bu çalışmada anılan envanterin geçersiz kılınmasına yol açabilir. Bu çalışma sınırlı bir öğrenci örnekleminde yürütülmüş olduğundan; örneklemin demografik değişimi, ölçeğin kültürel ve sosyolojik bağlamından kopmasına neden olabilir. İleride yapılacak ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının, İslami değer ve ilkeleri gözeten ve kendi değerlerimizi yansıtan bir formatta hazırlanması önerilebilir. Ayrıca maneviyatın nicel bir envanterle ölçülmesi yerine, nitel veya karma araştırma ile belirlenmeye çalışılması ve sınırlı örneklem üzerinde çalışılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, Troy - Bezner, Janet - Steinhardt, Mary. “The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions”. *American Journal of health promotion* 11/3 (1997): 208-218.
- Anderson, James C. - Gerbing, David W. “The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis”. *Psychometrika* 49/2 (1984): 155-173.
- Astin, Alexander W. - Astin, Helen S. - Lindholm, Jennifer A. “A national study of spirituality in higher education: Students search for meaning and purpose”. *Higher Education Research Institute, University of California-Los Angeles*. 2007.
- Ayten, Ayten. - Uysal, Veysel. “Ruhsallık Umutsuzluğu Azaltır mı”. *Ruhsallık-Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma* 16 (2009): 318-330.
- Baumgartner, Hans - Homburg, Christian. “Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review”. *International Journal of Research in Marketing* 13/2 (1996): 139-161.
- Belzen, Jacob A. “Spirituality, culture and mental health: Prospects and risks for contemporary psychology of religion”. *Journal of Religion and Health* 43/4 (2004): 291-316.
- Bentler, Peter M. “On the fit of models to covariances and methodology to the Bulletin..” *Psychological bulletin* 112/3 (1992): 400.
- Bollen, Kenneth A. “Structural equations with latent variables Wiley”. *New York*. 1989.
- Brown, Timothy A. *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford Publications, 2014.
- Browne, Michael W. - Cudeck, Robert. “Alternative ways of assessing model fit”. *Sage focus editions* 154 (1993): 136-136.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem A Yayıncılık, 2011.
- Byrne, Peter. *Natural religion and the nature of religion: The legacy of deism*. Routledge, 2013.
- Capeheart-Meningall, Jennifer. “Role of Spirituality and Spiritual Development in Student Life Outside the Classroom.” *New Directions for Teaching and Learning* 104 (2005): 31-36.

⁸⁰ Yapıcı, “Kuramdan Yönteme ‘Ruh Sağlığı-Din’ Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler”, 33.

415 | A. Baltacı- M.K. Coşkun. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne...

- Chiu, Lyren - Emblen, Julia D. - Van Hofwegen, Lynn - Sawatzky, Rick - Meyerhoff, Heather. "An integrative review of the concept of spirituality in the health sciences". *Western journal of nursing research* 26/4 (2004): 405-428.
- Cole, David A. "Utility of confirmatory factor analysis in test validation research." *Journal of consulting and clinical psychology* 55/4 (1987): 584.
- Coles, Robert. *The spiritual life of children*. HMH, 1991.
- Comrey, A. L. - Lee, H. B. "Interpretation and application of factor analytic results". *Comrey AL, Lee HB. A first course in factor analysis 2* (1992): 1992.
- Çokluk, Ö - Şekercioğlu, G. - Büyüköztürk, Ş. *Sosyal Bilimlerde Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları. 3. Baskı*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Diaz, David P. "Foundations for spirituality: Establishing the viability of spirituality within the health disciplines". *Journal of Health Education* 24/6 (1993): 324-326.
- Diener, E. D. - Emmons, Robert A. - Larsen, Randy J. - Griffin, Sharon. "The satisfaction with life scale". *Journal of personality assessment* 49/1 (1985): 71-75.
- Doyle, Derek. "Have we looked beyond the physical and psychosocial?" *Journal of pain and symptom management* 7/5 (1992): 302-311.
- Draper, Peter - McSherry, Wilfred. *A critical view of spirituality and spiritual assessment*. 1 Cilt. Journal of Advanced Nursing, 2002.
- Egbert, Nichole - Mickley, Jacqueline - Coeling, Harriet. "A review and application of social scientific measures of religiosity and spirituality: Assessing a missing component in health communication research". *Health Communication* 16/1 (2004): 7-27.
- Emmons, Robert A. *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. Guilford Press, 1999.
- Ferguson, Eamonn - Cox, Tom. "Exploratory factor analysis: A users' guide". *International journal of selection and assessment* 1/2 (1993): 84-94.
- Fisher, J. W. "Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum (Ph. D. thesis)". *Melbourne, Australia: University of Melbourne*. 1998.
- Fisher, John. "Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM". *Religions* 1/1 (2010): 105-121.
- Fisher, John. "The four domains model: Connecting spirituality, health and well-being". *Religions* 2/1 (2011): 17-28.
- Fisher, John W. "It's time to wake up and stem the decline in spiritual well-being in Victorian schools". *International Journal of Children's Spirituality* 12/2 (2007): 165-177.
- Fisher, John W. *Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum*. UoM Custom Book Centre, 2010.
- G. Koenig, Harold - Larson, David B. "Religion and mental health: Evidence for an association". *International review of psychiatry* 13/2 (2001): 67-78.
- Gilley, Daryl V. "Whose Spirituality? Cautionary Notes about the Role of Spirituality in Higher Education." *New Directions for Teaching and Learning* 104 (2005): 93-99.
- Gomez, Rapson - Fisher, John W. "Domains of spiritual well-being and development and validation of the Spiritual Well-Being Questionnaire". *Personality and individual differences* 35/8 (2003): 1975-1991.
- Goodloe, Nancy R. - Arreola, Patricia M. "Spiritual health: Out of the closet". *Journal of Health Education* 23/4 (1992): 221-226.
- Gorsuch, Richard L. - Walker, Donald. "Measurement and research design in studying spiritual development". *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. 2006. 92-103.
- Harrington, Donna. *Confirmatory factor analysis*. Oxford: Oxford university press, 2009.
- Hay, David. "Spirituality of Adults in Britain-Recent Research". *Health and Social Care Chaplaincy* 5/1 (2013): 4-9.
- Hill, Peter C. - Pargament, Kenneth I. "Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research." *American Psychologist* 58/1 (2008): 64-74.
- Hills, Peter - Argyle, Michael. "Positive moods derived from leisure and their relationship to happiness and personality". *Personality and individual differences* 25/3 (1998): 523-535.
- Hodder, Jacqueline. "Young people and spirituality: the need for a spiritual foundation for Australian schooling". *International journal of children's spirituality* 12/2 (2007): 179-190.
- Hooper, Daire - Coughlan, Joseph - Mullen, Michael. "Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit". *Articles* 7/1 (2008): 2-14.
- Horozcu, Ümit. "Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki". *MİLEL VE NİHAL: İNANÇ, KÜLTÜR VE MİTOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ* 7/1 (2010): 209-240.

A. Baltacı- M.K. Coşkun. Adaptation of the Spiritual Health and Life-Orientation Measu...| 437

- Horsburgh, Michael. "Towards an inclusive spirituality: Wholeness, interdependence and waiting". *Disability and Rehabilitation* 19/10 (1997): 398-406.
- Hoyle, Rick H. "Confirmatory factor analysis". *Handbook of applied multivariate statistics and mathematical modeling*. 465-497. Elsevier, 2000.
- Hu, Li-tze - Bentler, Peter M. "Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives". *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal* 6/1 (1999): 1-55.
- Hull, J. M. "... In the body or out of the body...?" *Spirituality or materiality. Exmouth: RIMSCUE*. 1993.
- Idler, Ellen. "The psychological and physical benefits of spiritual/religious practices". *Spirituality in Higher Education Newsletter* 4/2 (2008): 1-5.
- Johnson, Timothy Jon - Kristeller, Jean - Sheets, Vick Lamb. "Religiousness and spirituality in college students: Separate dimensions with unique and common correlates". *Journal of College and Character* 2 (2004): 1-36.
- Kenney, Meghan. *Spirituality and Social Change Leadership: A Mixed Methods Investigation of Undergraduate Student Leaders*. Johnson & Wales University, 2018.
- King, James E. - Crowther, Martha R. "The measurement of religiosity and spirituality: Examples and issues from psychology". *Journal of Organizational Change Management* 17/1 (2004): 83-101.
- Kline, Paul. *An easy guide to factor analysis*. Routledge, 2014.
- Koenig, Harold G. "Spirituality and mental health". *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 7/2 (2010): 116-122.
- Kuh, George D. - Gonyea, Robert M. "Spirituality, Liberal Learning, and College Student Engagement." *Liberal Education* 92/1 (2006): 40-47.
- Land, Kenneth C. - Lamb, Vicki L. - Meadows, Sarah O. - Taylor, Ashley. "Measuring trends in child well-being: An evidence-based approach". *Social Indicators Research* 80/1 (2007): 105-132.
- Lukoff, David - Lu, Francis - Turner, Robert. "Toward a more culturally sensitive DSM-IV: Psychoreligious and psychospiritual problems." *Journal of nervous and mental disease* 11/1 (1992).
- MacDonald, Douglas A. - Friedman, Harris L. "Assessment of humanistic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science". *Journal of Humanistic Psychology* 42/4 (2002): 102-125.
- MacDonald, Douglas Andrew. *The development of a comprehensive factor analytically derived measure of spirituality and its relationship to psychological functioning*. Ontario: University of Windsor, 1998.
- Marfleet, Andrew. "Whose spirituality?" *Spectrum* 24/1 (1992): 21-27.
- Marsh, Herbert W. - Balla, John R. - McDonald, Roderick P. "Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size." *Psychological bulletin* 103/3 (1988): 391.
- Mitroff, Ian I. - Denton, Elizabeth A. *A spiritual audit of corporate America: A hard look at spirituality, religion, and values in the workplace*. Jossey-Bass Publishers San Francisco, 1999.
- Moberg, David O. "Assessing and measuring spirituality: Confronting dilemmas of universal and particular evaluative criteria". *Journal of Adult Development* 9/1 (2002): 47-60.
- Morse, Janice M. *Mixed method design: Principles and procedures*. New York: Routledge, 2016.
- Nash, Robert J. "Constructing a spirituality of teaching: A personal perspective". *Religion and Education* 28/1 (2001): 1-20.
- Niederman, Randy. *The conceptualization of a model of spirituality*. University of Georgia, 1999.
- Nolan, Peter - Crawford, Paul. "Towards a rhetoric of spirituality in mental health care". *Journal of Advanced Nursing* 26/2 (1997): 289-294.
- Orcher, Lawrence T. *Conducting research: Social and behavioral science methods*. New York: Routledge, 2016.
- Pargament, Kenneth I. "The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness". *Psychological inquiry* 13/3 (2002): 168-181.
- Raykov, Tenko. "Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items". *Applied psychological measurement* 22/4 (1998): 375-385.
- Roach, Steven C. *Cultural autonomy, minority rights and globalization*. New York: Routledge, 2017.
- Robbins, Mandy - Francis, Leslie J. "All are called, but some psychological types are more likely to respond: Profiling churchgoers in Australia". *Research in the Social Scientific Study of Religion, Volume 22*. 212-229. BRILL, 2011.
- Rodriguez, Anthony - Reise, Steven P. - Haviland, Mark G. "Evaluating bifactor models: calculating and interpreting statistical indices." *Psychological methods* 21/2 (2016): 137.
- Rogers, Geoff - Hill, Doug. "Initial primary teacher education students and spirituality". *International Journal of Children's Spirituality* 7/3 (2002): 273-289.
- Salander, Pär. "Who needs the concept of 'spirituality'?" *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer* 15/7 (2006): 647-649.

415 | A. Baltacı- M.K. Coşkun. Manevi Sağlık ve Hayata Yönelim Ölçeğinin Türk Kültürüne...

- Scheier, Michael F. - Carver, Charles S. "Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies." *Health psychology* 4/3 (1985): 219.
- Seidl, L. G. "The value of spiritual health." *Health progress (Saint Louis, Mo.)* 74/7 (1993): 48-50.
- Slater, Will - Hall, Todd W. - Edwards, Keith J. "Measuring religion and spirituality: Where are we and where are we going?" *Journal of psychology and theology* 29/1 (2001): 4-21.
- Stanard, Rebecca Powell - Sandhu, Daya Singh - Painter, Linda C. "Assessment of spirituality in counseling". *Journal of Counseling & Development* 78/2 (2000): 204-210.
- Swinton, John - Narayanasamy, Aru. "Response to: 'A critical view of spirituality and spiritual assessment' by P. Draper and W. McSherry (2002) Journal of Advanced Nursing 39, 1-2". *Journal of Advanced Nursing* 40/2 (2002): 158-160.
- Şeker, Sırma Demir. *Türkiye'nin insani gelişme endeksi ve endeks sıralamasının analizi*. Ankara: Kalınma Bakanlığı, 2011.
- Tabachnick, Barbara G. - Fidell, Linda S. - Ullman, Jodie B. *Using multivariate statistics*. Pearson Boston, MA, 2007.
- Tavşancıl, Ezel. "Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi". *Nobel Yayıncılık, Ankara*. 2002.
- Thompson, Bruce. "Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications". *Applied Psychological Measurement* 31/3 (2007): 245-248.
- Vaughan, Frances. "What Is Spiritual Intelligence?" *Journal of Humanistic Psychology* 42/2 (01 Nisan 2002): 16-33. <https://doi.org/10.1177/0022167802422003>.
- Vella-Brodrick, Dianne A. - Allen, Felicity CL. "Development and psychometric validation of the mental, physical, and spiritual well-being scale". *Psychological Reports* 77/2 (1995): 659-674.
- Wong, Y. Joel - Rew, Lynn - Slaikou, Kristina D. "A systematic review of recent research on adolescent religiosity/spirituality and mental health". *Issues in mental health nursing* 27/2 (2006): 161-183.
- Yapıcı, Asım. "Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 4/1 (2004): 85-118.
- Yapıcı, Asım. "Geleneksellik ile Modernlik Arasına Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık". *Dem Dergi* 1/2 (2007): 24-29.
- Yapıcı, Asım. "Kuramdan Yönteme 'Ruh Sağlığı-Din' Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 11/2 (2011): 25-61.
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 12/2 (2012): 1-40.
- Yapıcı, Asım - Koçak, Ali. "Türkiye'de Ruh Sağlığı, Maneviyat ve Dindarlık: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Din, Değerler ve Sağlık*. Ed. Hayati Hökeleklî. 65-115. İstanbul: Değerler eğitimi merkezi yayınları, 2017.
- Zinnbauer, Brian J. - Pargament, Kenneth I. - Scott, Allie B. "The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects". *Journal of personality* 67/6 (1999): 889-919.

Maddeler	a. Manevi sağlık İçin önemi	b siz nasıl hissediyorsunuz	c. Okuldan alınan yardım
1. İnsanlara duyulan sevgi- İnsanları sevmek	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
2. Allah'la olan şahsi ilişki	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
3. İnsanlara karşı affedicilik olma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
4. Doğa ile kurulan ilişki	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
5. Kimlik duygusu	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
6. Allah'a ibadet etme	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
7. Nefes kesen manzaraya duyulan hayranlık	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
8. Bireyler arasındaki güven	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
9. Kendini tanıma-Kendinin farkında olma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
10. Doğa ile bir olma- Doğanın parçası olma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
11. Allah'la beraber olma, Allah'ta yok olma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
12. Çevre ile uyumlu, barışık olma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
13. Allah'ta huzur bulma- Allah'ta selamet bulma	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
14. Yaşama sevinci	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
15. Dua dolu hayat- Dua ile yaşamak	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
16. İç Huzuru	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
17. İnsanlara duyulan saygı	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
18. Yaşamın anlamı- Anlamli yaşama	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
19. Diğer insanlara iyi davranmak	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5
20. Doğadaki büyüleyici bir duygu	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5